

Plodnost a věk žen

Realizovaná plodnost žen se v ČR po roce 1990 prudce snížila. Obdobný proces nastal i v ostatních postkomunistických zemích, v České republice byl však pokles zvláště výrazný. Úhrnná plodnost v ČR od roku 1996 patří mezi nejnižší na světě.

Změnilo se věkové rozložení plodnosti. Celý pokles plodnosti byl koncentrován do věkové skupiny nejmladších žen do věku 24 let, u nichž se plodnost od roku 1991 do roku 2000 snížila přibližně na čtvrtinu. Tím se v podstatě přiblížila úrovni, jaká je u této věkové skupiny obvyklá v současné západní Evropě; v minulosti byla plodnost žen do 24 let v tehdejší Československu stejně jako v ostatních zemích východního bloku podstatně vyšší než na Západě. Naopak plodnost žen ve věku nad 30 let poněkud vzrostla, vzestup byl však pomalý a plodnost těchto žen zdaleka nedosahuje evropského průměru. Většinu žen, kterým bylo v roce 2001 třicet nebo pětatřicet let, se zamýšlený počet dětí již narodil, když jim bylo dvacet nebo pětadvacet let a nemají důvod v rození dětí pokračovat. Naopak ženy v roce 2001 dvacetileté, rození dětí odkládají na dobu kolem třicítky nebo později. Je pravděpodobné, že plodnost žen zejména ve věku 30-34 let se v ČR podstatně zvýší, až tyto ženy budou své natalitní záměry realizovat. V západní Evropě je již těžiště plodnosti ženy kolem třiceti let ženy již delší dobu, plodnost třicetiletých a starších žen je tam proto přirozeně větší než u stejně starých žen v České republice.

Současné věkové rozdělení plodnosti v České republice je kombinací západoevropského standardu u nejmladších žen s přežívajícím východoevropským standardem u žen starších. Zjednodušeně: nejmladším ženám se rodí dětí tak málo jako v západní Evropě, třicetiletým a starším ženám se rodí dětí tak málo jako ve východní Evropě. Od roku 1996 jsou však patrné známky obratu, plodnost žen ve věku 30-34 let, ale i ve věku 35-39 let stoupá. S tím sílí i perspektiva, že za několik let bude struktura plodnosti v České republice stejná jako v západoevropských zemích a tím se i porodnost zvedne aspoň na evropský průměr.

Tab. 33 Plodnost žen v letech 1991 až 2000 podle pětiletých věkových skupin

Věková skupina	Počet narozených na 1 000 žen									
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
15-19	46,7	44,7	42,9	32,6	24,9	20,1	18,0	16,4	15,3	13,2
20-24	171,3	154,0	145,4	121,8	102,3	91,9	85,5	80,0	72,6	67,8
25-29	101,1	94,8	94,3	85,6	81,4	79,2	82,7	84,8	86,4	90,5
30-34	36,5	35,1	37,1	35,8	35,2	35,1	36,2	37,5	39,4	43,1
35-39	11,1	10,3	11,2	10,7	10,6	11,0	12,0	12,7	13,1	14,4
40-44	1,8	1,8	1,8	1,8	1,7	1,7	1,7	1,8	1,9	2,1
45-49	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,1	1,0
15-49	49,7	46,3	45,7	40,1	36,0	34,0	34,3	34,5	34,3	35,0
Úhrnná plodnost	1,861	1,715	1,666	1,438	1,278	1,185	1,173	1,167	1,133	1,144

Snížení plodnosti u nejmladších žen bylo výjimečně radikální a nemá obdobu v dosavadní populační historii českých zemích. Mateřství dvacetiletých a mladších žen, v sedmdesátých a osmdesátých letech zcela obvyklé, se na přelomu století téměř stalo raritou.

Tab. 34 Plodnost žen ve věku 18-24 let v letech 1991 až 2000 podle jednotek věku

Věk	Počet živě narozených na 1 000 žen									
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
18	78,5	70,8	64,4	47,7	34,5	27,1	24,2	22,0	20,9	17,9
19	138,7	128,6	117,3	86,0	65,6	50,6	43,5	39,3	37,1	33,2
20	176,9	149,6	140,5	115,1	85,3	70,7	62,7	54,2	48,2	44,9
21	179,4	162,7	148,2	122,4	102,3	87,8	77,7	68,5	60,7	53,5
22	177,3	160,7	151,6	125,0	109,4	98,8	89,7	81,7	72,4	65,0
23	167,0	153,0	147,1	127,1	110,7	101,9	97,1	93,0	84,8	76,9
24	154,6	143,3	139,6	120,7	107,4	98,2	101,2	100,8	94,0	91,3

Průměrný počet narozených dětí na 1 000 žijících žen vyjadřuje pouze průměrný počet dětí, které se do určitého okamžiku – zde do data sčítání lidu – ženám v České republice narodily, nevypovídá proto o konečné, uzavřené plodnosti. Do výpočtu jsou zahrnuty bezdětné patnáctileté a šestnáctileté dívky, mladé ženy na začátku reprodukční aktivity, kterým se děti teprve rodí stejně jako čtyřicetileté ženy, které na další děti nepomýšlejí. S přibývajícím věkem u žen samozřejmě vzrůstá průměrný počet jim dosud narozených dětí. Reprodukční aktivita žen v České republice většinou končí před 40 lety věku, děti se však rodí i starším ženám. Až ve věku 45-49 let lze reprodukční aktivitu žen považovat za uzavřenou a počet dětí, jež se jim narodily, za konečný. Tento počet dětí, narozených ženám, jež se dožily věku 45-49 let v podstatě vyjadřuje model rodičovství – počet dětí, který je v populaci považován za žádoucí. V České republice jsou to tradičně dvě děti.

Ženy v nejstarších věkových skupinách, jimž se děti rodily před čtyřiceti a více lety, v podmínkách odlišného populačního klimatu, mají strukturu podle počtu narozených dětí zřetelně odlišnou než ženy mladší: je mezi nimi více bezdětných žen, žen s jedním dítětem a podstatně více žen s třemi a více dětmi. I mezi těmito ženami je sice nejvíce matek dvou dětí, výrazná dominance žen s dvěma dětmi - tedy dvoudětných rodin - je však patrna až u žen mladších 55 let, jejichž reprodukční aktivita vrcholila po roce 1970.

Odklon od mateřství v časném věku je patrný zejména při porovnání plodnosti nejmladších žen podle jednotek věku. Mateřství u žen mladších 20 let, jež ještě v roce 1991 bylo běžné, do roku 2001 téměř zaniklo.

Tab. 35 Počet narozených dětí na 1 000 žen ve věku 15-26 let podle jednotek věku – sčítání lidu 1980 až 2001

Věk	Průměrný počet narozených dětí na 1 000 žen		
	1980	1991	2001
15	1	1	1
16	5	3	3
17	21	15	9
18	79	66	26
19	204	181	58
20	396	345	110
21	619	533	173
22	846	725	259
23	1 046	901	373
24	1 216	1 079	520
25	1 369	1 236	700
26	1 504	1 370	896

Jednou ze změn natalitního chování obyvatel České republiky na konci 20. století byl příklon k životu v neformálním partnerském soužití bez předchozího uzavření sňatku. Projevil se v růstu počtu a zejména v růstu podílu dětí narozených mimo manželství. Růst jejich počtu byl pozoruhodný zejména při porovnání s paralelním úbytkem celkového počtu dětí a zejména dětí narozených v manželství.

Tab. 36 Živě narození v manželství a mimo manželství v letech 1991 až 2000

Rok	Počet živě narozených celkem	V tom		Podíl živě narozených mimo manželství v %
		v manželství	mimo manželství	
1991	129 354	116 575	12 779	9,9
1992	121 705	108 623	13 082	10,7
1993	121 025	105 591	15 434	12,8
1994	106 579	91 009	15 570	14,6
1995	96 097	81 084	15 013	15,6
1996	90 446	75 079	15 367	17,0
1997	90 657	74 463	16 194	17,9
1998	90 535	73 251	17 284	19,1
1999	89 471	70 939	18 532	20,7
2000	90 910	71 042	19 868	21,9

Již úvod tohoto textu s tabulkou č. 2 upozornil na vysoké a dále vzrůstající zastoupení matek dvou dětí mezi ženami v České republice. Následující tabulka dokumentuje, že se nezvětšuje jen podíl matek dvou dětí, ale roste i jejich absolutní počet. Ženy s dvěma dětmi jsou jedinou kategorií žen se zjištěným počtem narozených dětí, v níž absolutní počet vzrůstá.

Tab. 37 Ženy ve věku 15+ let podle počtu dětí narozených jedné ženě – sčítání lidu 1980 až 2001

Počet dětí	Absolutní počet			Podíl (%)		
	1980	1991	2001	1980	1991	2001
0	803 638	855 448	819 532	19,8	20,5	19,7
1	838 821	815 041	797 962	20,7	19,5	19,1
2	1 526 707	1 679 823	1 763 088	37,6	40,2	42,3
3	580 479	588 886	577 431	14,3	14,1	13,9
4	177 947	152 305	138 896	4,4	3,6	3,3
5+	129 433	89 464	70 736	3,2	2,1	1,7
Nezjištěno	69 823	64 926	274 486	x	x	x
Celkem	4 126 848	4 245 893	4 442 131	100,0	100,0	100,0

Není tomu tak u nejmladších žen. Ve věku do 19 let se mateřství dvou dětí téměř nevyskytuje, ve věku do 24 let se jeho výskyt od roku 1991 pronikavě snížil. Naopak se podstatně zvýšil podíl bezdětných mladých žen. U mateřství nejmladších žen se pokles porodnosti tak plně projevil. Ženám ve věku do 19 let se na přelomu století děti rodí jen výjimečně, více než tři čtvrtiny žen ve věku 20-24 tvoří ženy bezdětné. Při všech předchozích poválečných sčítáních lidu v ženské věkové skupině 20-24 let převažovaly matky nad bezdětnými ženami, v roce 2001 je to poprvé naopak.

Tab. 38 Ženy ve věku 15-24 let podle počtu narozených dětí – sčítání lidu 1980 až 2001

Počet dětí	Podíl žen ve věku 15-19 let (%)			Podíl žen ve věku 20-24 let (%)		
	1980	1991	2001	1980	1991	2001
0	94,7	95,5	98,1	41,1	46,7	75,6
1	4,8	4,3	1,7	35,5	36,9	19,4
2	0,4	0,2	0,1	21,0	15,1	4,5
3	0,0	0,0	0,0	2,2	1,1	0,4
4	0,0	0,0	0,0	0,2	0,1	0,1
5+	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Proti sčítání lidu 1991 na více než dvojnásobek vzrostl podíl bezdětných žen ve věku 25-29 let a výrazně klesl podíl žen, které v tomto věku jsou matkami dvou dětí. Ve věku 25-29 let a ještě více ve věku 30-34 let naopak relativně přibýlo matek jednoho dítěte. Nejde však zřejmě o přechod k modelu jednodětné rodiny, ale o projev odkládání narození druhého dítěte do vyššího věku.

Tab. 39 Ženy ve věku 25-34 let podle počtu narozených dětí – sčítání lidu 1980 až 2001

Počet dětí	Podíl žen ve věku 25-29 (%)			Podíl žen ve věku 30-34 let (%)		
	1980	1991	2001	1980	1991	2001
0	13,8	15,5	32,1	7,5	7,6	9,9
1	25,7	30,4	35,7	17,7	17,6	27,1
2	48,8	46,1	28,7	54,7	57,0	51,9
3	10,1	6,9	2,9	16,5	14,8	9,1
4	1,3	0,8	0,5	2,7	2,3	1,5
5+	0,4	0,2	0,2	0,9	0,7	0,6
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

U starších věkových skupin žen plodného věku zatím výraznější změny nenastaly. Vzestup podílu žen ve věku 35-39 let (narozených v letech 1962-1965) s jediným dítětem je jedním z důsledků snížení porodnosti v osmdesátých letech, klesání podílu žen s třemi a více dětmi je součástí dlouhodobého trendu. Ženy se dvěma dětmi v kategorii mezi 35 a 44 lety věku již jednoznačně převažují.

Tab. 40 Ženy ve věku 35-44 let podle počtu narozených dětí – sčítání lidu 1980 až 2001

Počet dětí	Podíl žen ve věku 35-39 let (%)			Podíl žen ve věku 40-44 let (%)		
	1980	1991	2001	1980	1991	2001
0	6,0	5,8	5,4	5,7	5,5	4,6
1	18,3	14,8	19,1	19,4	15,7	15,6
2	52,3	56,5	57,1	49,0	54,6	57,1
3	18,0	18,6	14,5	18,7	19,2	17,8
4	3,8	3,3	2,8	4,6	3,7	3,5
5+	1,6	1,0	1,0	2,6	1,3	1,3
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

U celého souboru vdaných žen jsou ve změnách struktury podle počtu dětí narozených průměrně jedné ženě patrné tři základní skutečnosti. Nejvýraznější z nich je další vzestup podílu vdaných žen – matek dvou dětí, druhou je úbytek žen s třemi a více dětmi a konečně třetí významnou skutečností je úbytek žen bezdětných a s jediným dítětem. Toto třetí zjištění, zřetelné zejména z vývoje absolutních čísel, je sporné. Bezdětných a jednodětných vdaných žen ubylo především proto, že ubylo mladých počínajících manželství. Nejde tedy zatím o důsledek orientace mladých manželů na rodičovství jediného dítěte nebo na bezdětnou rodinu, ale o důsledek odklonu od časných sňatků a od časného rodičovství.

Tab. 41 Vdané ženy podle počtu narozených dětí – sčítání lidu 1980 až 2001

Počet dětí	Absolutní počet			Podíl (%)		
	1980	1991	2001	1980	1991	2001
0	185 570	173 315	117 468	7,2	6,9	5,0
1	575 012	537 193	479 864	22,3	21,2	20,6
2	1 204 792	1 279 276	1 263 293	46,7	50,6	54,1
3	427 436	410 836	370 586	16,6	16,2	15,9
4	114 231	88 851	73 887	4,4	3,5	3,2
5+	71 824	41 402	29 244	2,8	1,6	1,3
Nezjištěno	27 149	18 115	38 741	x	x	x
Celkem	2 606 014	2 548 988	2 373 083	100,0	100,0	100,0

Obdobné trendy jsou viditelné i u souboru nevdaných (svobodných, rozvedených, ovdovělých) žen. Celkový počet dětí nevdaných žen (2 042 tisíc) se při sčítání 2001 přiblížil počtu žen vdaných (2 373 tisíc); vyrovnávání počtu dětí, narozených vdaným a nevdaným ženám je jedním ze zjištění sčítání. Struktura podle počtu dětí je u nevdaných žen ovlivněna vysokým zastoupením starších, zejména ovdovělých, žen s uzavřenou reprodukční aktivitou. To však nic nemění na vzestupu podílu (a zde i absolutního počtu) žen s dvěma dětmi a na úbytku podílu žen se čtyřmi a více dětmi. Podle výsledků sčítání 2001 se zmenšil i podíl bezdětných nevdaných žen. To je však sporné, protože je pravděpodobné, že většina z mimořádného množství mladých svobodných žen, které při sčítání 2001 nevedly počet jim narozených dětí, je tvořena ženami bezdětnými – a že ve skutečnosti jejich podíl vzrostl.

Tab. 42 Nevdané ženy podle počtu narozených dětí – sčítání lidu 1980 až 2001

Počet dětí	Absolutní počet			Podíl (%)		
	1980	1991	2001	1980	1991	2001
0	609 211	681 298	700 859	42,8	40,8	38,4
1	249 073	277 559	316 301	17,5	16,6	17,3
2	306 702	400 331	496 231	21,5	24,0	27,2
3	144 581	177 975	205 606	10,2	10,7	11,3
4	59 742	63 421	64 690	4,2	5,0	3,5
5+	53 936	48 022	41 304	3,8	2,9	2,3
Nezjištěno	40 297	44 772	217 200	x	x	x
Celkem	1 463 541	1 693 378	2 042 191	100,0	100,0	100,0

Vysokým výskytem nezjištěného počtu narozených dětí jsou ovlivněny zejména údaje o mateřství u svobodných žen. Zmenšení podílu bezdětných svobodných žen v roce 2001 je částečně důsledkem zkreslení, plynoucího z tohoto výskytu, skutečný relativní úbytek bezdětných svobodných žen byl bezpochyby menší. Nicméně však úbytek nastal, jak je zřejmé z vysokých přírůstků svobodných žen – matek jednoho nebo dvou dětí.

Tab. 43 Svobodné ženy ve věku 15+ let podle počtu narozených dětí – sčítání lidu 1980 až 2001

Počet dětí	Absolutní počet			Podíl (%)		
	1980	1991	2001	1980	1991	2001
0	526 449	596 290	644 699	93,1	93,3	88,4
1	26 916	33 730	64 446	4,8	5,3	8,8
2	7 013	5 620	13 862	1,2	0,9	1,9
3	2 434	1 706	3 461	0,4	0,3	0,5
4	1 020	727	1 424	0,2	0,1	0,2
5+	1 375	779	1 139	0,2	0,1	0,2
Nezjištěno	20 172	29 229	191 091	x	x	x
Celkem	585 379	668 081	920 122	100,0	100,0	100,0

Mateřství u svobodných žen bylo při sčítání 2001 relativně nejvíce rozšířeno u žen ve věku 35-44 let, tedy u žen, narozených v letech 1957 až 1966. Je však velmi pravděpodobné, že vlivem rychlého vzestupu podílu dětí narozených mimo manželství bude u mladších populačních ročníků mateřství svobodných žen ještě běžnější. Naznačuje to i vysoký podíl matek dvou dětí u svobodných žen ve věku 30-34 let.

Tab. 44 Svobodné ženy ve věku 15+ let podle věkových skupin a počtu narozených dětí - sčítání lidu 2001

Věková skupina	Počet narozených dětí					
	0	1	2	3	4	5+
15-19	98,7	1,2	0,1	0,0	0,0	0,0
20-24	91,8	6,8	1,1	0,2	0,0	0,0
25-29	78,9	15,6	3,9	1,0	0,4	0,2
30-34	63,0	26,1	7,6	1,8	0,8	0,7
35-39	59,6	29,2	7,5	2,0	1,1	0,6
40-44	61,6	28,5	6,5	1,8	0,9	0,7
45-49	65,7	26,1	5,0	1,6	0,9	0,7
50-54	68,1	24,6	4,4	1,6	0,7	0,6
55-59	72,2	21,8	3,7	1,0	0,5	0,9
60-64	74,5	18,6	3,7	1,3	0,7	1,3
65+	76,9	16,1	3,9	1,5	0,6	0,9
Celkem	88,4	8,8	1,9	0,5	0,2	0,1